

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.29>**Л. М. Дешко**

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету

Н. А. Буличева

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету

Н. О. Дерунець

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету

В. О. Галай

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету

О. А. Альонкін

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного публічного права
Київського національного торговельно-економічного університету

РОЛЬ БІРЖОВИХ ІНСТИТУТІВ У РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ В ГАЗОВІЙ СФЕРІ

У статті розглядаються сучасні тенденції розвитку газового ринку, переваги функціонування на ньому біржових інститутів. Описується шляхи розширення організаційних і правових засад діяльності вітчизняних біржових інститутів у газовій сфері. Приділяється увага визначенню головних функцій енергетичної біржі. Акцентовано увагу на функціях, що забезпечує вітчизняна енергетична біржа як організований товарний ринок: забезпечення високої концентрації попиту та пропозиції в одному місці; регулювання оптового товарообігу на основі ринкових законів; здійснення кваліфікованого посередництва між продавцями і покупцями товарів; формування ринкових цін; зближення покупців і продавців у просторі та часі; боротьба з виявами монополізму на товарних ринках; формування умов для мінімізації комерційного та фінансового ризиків; надання учасникам відповідних товарних ринків цінової і комерційної інформації. Визначено роль другорядних функцій, які притаманні товарним біржам як посередницьким інститутам: стандартизація якісних параметрів тих чи інших товарів; стандартизація біржових контрактів купівлі/продажу товарів; здійснення арбітражу між учасниками біржових угод; прискорення та раціоналізація розрахункових операцій; надання різноманітних додаткових послуг клієнтам, які мають інформаційний та консультативний характер і пов'язані з процесом здійснення угод і рухом товарів; участь у прибутковій частині державного та місцевого бюджетів. Підкреслено, що сьогодні Україна знаходиться у процесі реформування ринку газу, приводячи його у відповідність до Третього Енергетичного пакету та іншого європейського енергетичного законодавства. Описуються напрямки подальшого розвитку міжнародного співробітництва України в газовій сфері. Доведено, що перспективним є формування біржової інфраструктури функціонування вітчизняного газового ринку. Аргументовано, що сьогодні Україна зацікавлена у розвитку біржового газового ринку, який би забезпечував захист від різких перепадів цін на цьому ринковому сегменті, формування справедливої рівноважної ціни на газ, а також формування конкурентного середовища.

Ключові слова: газовий ринок, енергетична біржа, міжнародне співробітництво, торгова платформа, національне регулювання, ринковий баланс.

Постановка проблеми. Український газовий ринок найбільший та найперспективніший у Східній Європі з обсягом близько 33 млрд куб м на рік. Сьогодні Україна знаходиться у процесі реформування ринку газу, приводячи його у відповідність до Третього Енергетичного пакету та іншого європейського енергетичного законодавства. У цьому контексті, існує потреба у застосуванні ринкових механізмів для впровадження режиму щоденного балансування та подальшого розвитку біржової торгівлі газом в Україні [3].

У цьому напрямку робота ведеться в кількох аспектах: по-перше, налагоджуються міжнародне співробітництво [6-10] з учасниками міжнародного газового ринку. Так, формується правове підґрунтя для використання компанією Укртрансгаз, що є оператором газотранспортної системи України, загальноєвропейської платформи для торгівлі газом PEGAS, яка на сьогоднішній день є основним майданчиком для торгівлі природним газом в Європі та дозволяє учасникам ринку продавати природний газ на 12 хабах у 9 країнах [5].

По-друге, виходячи з того, що Укртрансгаз як оператор газотранспортної системи України управляє найбільшою в Європі системою газосховищ загальним обсягом 31 млрд куб. м., на початку березня 2020 року між Урядами США та України досягнуті попередні домовленості про запуск проекту на постачання в Україну скрапленого газу через термінали в Польщі в обсязі 6-8 мільярдів кубометрів щорічно з подальшим його транспортуванням до європейських країн через хаб на базі українських підземних сховищ. Ідея американської влади полягає у тому, щоб забезпечити входження України як держави в капітал всього ланцюжка: від видобутку газу в США до його продажу в Європу. Як справедливо зазначає заступник міністра енергетики та захисту навколишнього середовища Костянтин Чижик, це питання енергетичної незалежності та безпеки нашої країни та регіону в цілому. Україна, яка володіє найбільшими газовими сховищами в світі, готова вже найближчим часом прийняти такий обсяг газу, і це не вимагає істотних інвестицій в інфраструктуру. Запуску

цього проекту в повному обсязі необхідно від двох до трьох років, оскільки сьогодні залишаються обмеженими можливості польської сторони для прийняття заявленого обсягу газу в 6-8 млрд куб, необхідна реконструкція та продовження газопроводу з Польщі [5].

По-третє, на червень 2020 року планується реєстрація членства про прийняття Української енергетичної біржі до членів Eurorex – Асоціації Європейських Енергетичних Бірж, рішення про яке було прийняте раніше. Українська енергетична біржа займається організацією і проведенням біржових торгів природним газом, нафтопродуктами, LPG, нафтою і газовим конденсатом, вугіллям та електроенергією. Eurorex – організація, що представляє інтереси біржових оптових ринків: електроенергії, газу та торгівлі квотами парникових газів. Асоціація фокусується на розробці європейської нормативно-правової бази для оптової торгівлі енергоносіями та надає дискусійний майданчик на європейському рівні. Членами Eurorex сьогодні є провідні світові фінансові організації, включаючи EEX, ICE Endex, Nasdaq Commodities, Nord Pool, Pegas CEGH, Powernext. Членство Української енергетичної біржі в Eurorex надасть можливість доступу до ринкової інформації, участь в робочих групах, розширить співпрацю з європейськими енергетичними біржами [1].

Таким чином, наразі вбачається досить актуальним та перспективним формування біржової інфраструктури функціонування вітчизняного газового ринку, тому в дані статті пропонується розглянути основні переваги та шляхи розширення організаційних і правових засад діяльності біржових інститутів у газовій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання визначення тенденцій розвитку біржових інститутів на газовому ринку висвітлюється переважно фахівцями-практиками в газовій сфері. Праці таких вітчизняних науковців біржового права торкаються діяльності енергетичних бірж як різновиду сировинних товарних бірж, та описують їх сутність, функцій, структуру, організаційно-правові

засади діяльності. Серед таких правовиків, зокрема, є Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В.

Однак, зважаючи на актуальність вирішення нагальних проблем національного газового сектору, формування ефективної системи газопостачання, важливим є розробка теоретичного підґрунтя функціонування сучасного біржового інституту у цьому сегменті вітчизняного ринку.

Метою статті є розкриття умов, що слугують розвитку діяльності енергетичних бірж, а також актуальних на теперішній час переваг цього ринкового інституту.

Виклад основного матеріалу. Напередодні світової кризи 2008 року кінцеві споживачі газового ринку Європи найчастіше мали справу з середньостроковими контрактами, що передбачають умови *take-up gas* (можливість перенести відбір газу на майбутнє – такі умови зазвичай передбачені в довгострокових контрактах). Тому у період кризи єдиним виходом для них було платити штраф за недобір, або перепродати газ на спотових біржах. Саме через це 2009 рік став початком ери спотової біржової торгівлі та масового перетоку покупців на біржу, де ціна була доступніша, наявна можливість хеджуватися та управляти ризиками і, головне, балансувати свої портфоліо, щоб не платити штрафи по довгим договорам. Довгострокові контракти на основі конкуренції «газ-газ» відтепер стали мати прив'язку до біржових котирувань[2].

Країни з розвиненим ринком вже запровадили біржову торгівлю на рівні, який дозволяє здійснювати балансування системи лише використовуючи короткострокові стандартизовані продукти. Був прийнятий Регламент ЄС № 312/2014, спрямований на підтримку розвитку конкурентного короткострокового оптового газового ринку та ліквідності, концентруючи операції балансування учасників (в т. ч. ГТС) на торгових платформах, операторами яких зазвичай виступають біржі. Сьогодні дві третини газу в Європі продається за цінами, що базуються на спотової індексації. Обсяг торгів в Європі продовжує зростати внаслідок лібералізації ринків і змін в контрактних структурах. Так, зафіксовано зростання обсягу торгів

з 2008 року на 400%. Величезним кроком вперед стало формування першої регіональної біржі PEGAS, в зону обслуговування якої увійшли дев'ять європейських хабів (газорозподільчих центрів). Зміни з переходом до біржі позначилися й на зниженні цін.

Водночас, розвинені країни працюють над тим, щоб зробити енергетичні ринки своєї країни більш прозорими і навіть примусово впроваджують вимоги до учасників ринку про розкриття (репортинг) інформації за контрактами, укладеними поза біржами. Цьому слугує Регламент ЄС «Про єдність і прозорості енергетичного ринку» (Regulation of Energy Market Integrity and Transparency No 1227/2011 of 25 October 2011, REMIT), сфера дії якого може поширюватися і на інші ринки, а не тільки на ринок газу та електроенергії, а також MiFID II та MiFIR. Регламент про ринки фінансових інструментів (Markets in Financial Instruments Regulation або MiFIR) – це розроблена ЄС, за участю регулятивного біржового органу Великої Британії, директива, яка створена для регулювання операцій на Європейській біржі, надаючи при цьому повномасштабний захист біржових гравців і інших учасників біржі. Вимоги MiFID II вважаються наступним кроком для надання клієнтам додаткового захисту і забезпечення більшої прозорості фінансового ринку при здійсненні операцій з фінансовими інструментами. У свою чергу, MiFID поширюється безпосередньо на проведення операцій з фінансовими інструментами, публікацію даних і надання інформації компетентним установам[2].

Побудована концептуальна модель для газового ринку ЄС передбачає такі складові: 1) інвестування та забезпечення безпеки поставок, місткість трансграничних вузлів та управління перезавантаженнями; 2) інформаційне забезпечення, надання інформації про основні газові потоки в режимі реального часу; 3) ринкове балансування; 4) забезпечення доступу до віртуального хабу (біржі) в зв'язанні з ним фізичним хабом; 5) забезпечення автоматичного доступу до оптових ринків через віртуальні хаби (біржі) при наявності *entry capacity system*.

За результатами дослідження EFET «Еволюція газового хабу», NBP та TTF «зразкову модель» успішного хабу, із найбільшою кількістю учасників та об'ємами торгівлі газом, відрізняють такі риси:

I. Національний регулюючий орган відповідає за:

– забезпечення механізму консультацій; визначення структурних ринкових питань (національних програм лібералізації ринку газу, пропускної потужності тощо); визначення ролі Оператора хабу (біржі) (її обов'язків у порівнянні з обов'язками Оператора ГТС).

II. Оператор ГТС відповідає за:

– встановлення системи входу-виходу до ГТС; забезпечення механізмів передачі права власності на газ (для врегулювання небалансів в ГТС, із залученням Оператора ГТС); можливість використання правил розрахунків «cash-out»; забезпечення віртуальної торгівлі газом; забезпечення сприятливих умов для гарантування небалансів та оплати за потужність зі сторони Оператора ГТС.

III. Торгова платформа (біржа) відповідає за:

– встановленої базової ціни у межах хабу для укладання контрактів; наявність стандартної форми контракту; активне залучення до хабу агентств, що інформують про ціни; залучення маркетологів та брокерів; формування індексу, що використовується інвесторами як надійний показник для інвестиційної діяльності[2].

Отже, досвід європейського газового ринку показав, що балансування ринку на торгових платформах, операторами яких виступають ГТС, підтвердило свою неефективність і не вигідність для учасників (така платформа завжди має не вигідну маржинальну ціну). Лише біржі забезпечують гарантії виконання угод, автоматичний кліринг і систему управління ризиками. Біржа здійснює функціонування короткострокового ринку у співпраці з ГТС щодо інформаційного забезпечення та з Кліринговим центром, функції якого може здійснювати біржа, що дозволяє мінімізувати транзакційні витрати учасників ринку природного газу і підвищити рівень ефективності здійснення операцій і їх діяльності в цілому.

Аналізуючи переваги розвитку діяльності вітчизняної енергетичної біржі, як різновиду товарної біржі, тут важливо навести функції, що забезпечує ця біржа як організований товарний ринок, визначені Циганковою Т. М., Петрашко Л. П. та Кальченком Т. В. До них відносяться наступні:

1. *Забезпечення високої концентрації попиту та пропозиції в одному місці.* Це досягається шляхом залучення до біржових операцій якомога більшої кількості продавців і покупців оптових партій товарів. Концентрація попиту та пропозиції дозволяє виявити реальну збалансованість товарних ринків. Для забезпечення цієї функції товарні біржі створюються, як правило, в місцях концентрації виробництва і споживання продукції.

2. *Регулювання оптового товарообігу на основі ринкових законів.* Ця функція дозволяє впорядкувати оптовий товарообіг, реалізувати найефективніші шляхи розподілу товарів від виробників до споживачів, мінімізувати зумовлені цим витрати.

3. *Здійснення кваліфікованого посередництва між продавцями і покупцями товарів.* На товарній біржі оперують найдосвідченіші оптові посередники, що добре ознайомлені з умовами реалізації та закупівлі товарів, станом поточної біржової кон'юнктури та у стислі строки можуть з'єднати контрагентів між собою. Біржове посередництво сприяє прискоренню руху товарних і грошових потоків, подальшому піднесенню виробництва продукції, мінімізації пов'язаних з цим витрат.

4. *Формування ринкових цін.* Товарну біржу об'єктивно вважають інструментом формування ціни, оскільки механізм біржового ціноутворення дозволяє визначити реальне співвідношення попиту та пропозиції, врахувати умови поставки та оплати товарів та інші чинники. Окрім цього, механізм біржового ціноутворення максимальною мірою враховує економічні інтереси партнерів по угоді.

5. *Зближення покупців і продавців у просторі та часі.* Біржова торгівля працює поза режимом автаркії, сприяє формуванню ефективних міжрегіональних зв'язків, а також через механізм ф'ючерсних угод дозволяє пов'язати не тільки

поточні, але й перспективні спільні інтереси продавців і покупців товару.

6. *Боротьба з виявами монополізму на товарних ринках.* Товарна біржа сприяє створенню умов для активізації різних форм цінової конкуренції. Боротьба з олігополістичними та монополістичними тенденціями на товарних ринках здійснюється шляхом залучення до біржової торгівлі зростаючої кількості продавців та покупців, забезпечення гласності і конкуренції в процесі торгів.

7. *Формування умов для мінімізації комерційного та фінансового ризиків.* Біржа виступає гарантом виконання укладених на ній угод, підвищує надійність їх реалізації. Окрім того, на біржі відпрацьовано особливий механізм страхування цінового ризику, хеджування, що в умовах нестабільності економічної та біржової кон'юнктури дозволяє знизити до мінімуму комерційний і фінансовий ризик продавців та покупців.

8. *Надання учасникам відповідних товарних ринків цінової і комерційної інформації.* Результати регулярних біржових торгів дозволяють забезпечити повну інформованість учасників як біржового, так і небіржового ринків, про стан попиту і пропозиції, ціни, рівень конкуренції на ринку певного товару. Ця інформація має відкритий характер і використовується не тільки підприємцями, але й державними регулюючими органами[4, с.206].

Наведені функції є першорядними, однак важливими є й другорядні, які притаманні товарним біржам як посередницьким інститутам, серед яких слід вказати наступні:

– *стандартизація якісних параметрів тих чи інших товарів*, яка здійснюється за усіма біржовими товарами, що дозволяє організувати торгівлю ними за описом якості без пред'явлення при укладанні угоди не тільки нормативів товару, але і його зразків;

– *стандартизація біржових контрактів купівлі/продажу товарів*, яка полегшує здійснення угод і прискорює процес їх оформлення (типові біржові контракти на сьогодні впроваджуються в практику роботи не тільки окремих бірж, але й в міжбіржові операції);

– *здійснення арбітражу між учасниками біржових угод*, що допомагає забезпечити захист майнових прав і законних інтересів учасників біржової торгівлі та дотримання договірних зобов'язань, а також підвищити ефективність укладених угод;

– *прискорення та раціоналізація розрахункових операцій* (на товарних біржах створені розрахункові палати, що здійснюють розрахунки за укладеними угодами, займаються отриманням грошових застав, проводять клірингові операції);

– *надання різноманітних додаткових послуг клієнтам*, які мають інформаційний та консультативний характер і пов'язані з процесом здійснення угод і рухом товарів;

– *участь у прибутковій частині державного та місцевого бюджетів* (біржа та її члени є платниками податків, зборів й інших платежів, що формують прибуткову частину відповідних бюджетів)[4, с. 208].

Висновки Таким чином сьогодні Україна зацікавлена у розвитку біржового газового ринку, який би забезпечував захист від різких перепадів цін на цьому ринковому сегменті, формування справедливої рівноважної ціни на газ, а також формування конкурентного середовища.

Список використаної літератури:

1. Аналітичні матеріали Асоціації «Біржові та електронні майданчики» URL: <https://aeaep.com.ua/ukrainska-enerhetychna-birzha-stala-chlenom-europex-trust-ua/>
2. Аналітичні матеріали Інституту економічних досліджень і політичних консультацій; Німецької консультативної групи «Європейська практика торгівлі газом» URL: <https://www.ueex.com.ua/files/european-practice-of-natural-gas-trading.pdf>
3. Аналітичні матеріали компанії Нафтогаз URL: <http://utg.ua/utg/media/news/2018/01/utg-powernext-mou.html>
4. Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2001. 488 с.
5. Чижик К. США створить газовий хаб в Україні. Економічна правда. 13.03.2020 URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/13/658061/>
6. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Ужгород. 2016. 486 с.

7. Deshko L., Yatsko T.P. International legal regulation of the cooperation of countries in the sphere of mineral resources management. Порівняльно-аналітичне право. 2018. №3. С. 383-387.
 8. Право Європейського Союзу: навч. посібник, 5-те вид. / За заг. ред. Р.А. Петрова. К.: Істина, 2013. 376 с.
 9. Deshko L. European Standards of Human Rights: Course book. Donetsk: Modern Printing (Suchasny Drook), 2013. 142 p.
 10. Deshko L. The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. №4. С. 5-15.
-

Deshko L., Bulycheva N., Derunets N., Halai V., Alonkin O. The role of stock exchange institutions in Ukraine's international cooperation in the gas sphere

The article deals with modern trends of gas market development, advantages of functioning of exchange institutes on it. The ways of expanding the organizational and legal bases of activity of domestic stock exchange institutes in the gas sphere are described. Attention is paid to defining the main functions of the energy exchange. Emphasis is placed on the functions provided by the domestic energy exchange as an organized commodity market: ensuring high concentration of supply and demand in one place; regulation of wholesale turnover based on market laws; qualified mediation between sellers and buyers of goods; formation of market prices; bringing buyers and sellers closer together in space and time; combating monopoly practices in commodity markets; creating conditions for minimizing commercial and financial risks; providing price and commercial information to participants in relevant commodity markets. The role of secondary functions inherent in commodity exchanges as intermediary institutions is defined: standardization of qualitative parameters of certain goods; standardization of exchange contracts for the purchase / sale of goods; arbitration between participants of exchange transactions; acceleration and rationalization of settlement operations; providing a variety of additional services to clients that are informative and advisory in nature and are related to the transaction process and the movement of goods; participation in the revenue part of the state and local budgets. It is emphasized that today Ukraine is in the process of reforming the gas market, bringing it into compliance with the Third Energy Package and other European energy legislation. The directions of further development of Ukraine's international cooperation in the gas sphere are described. It is proved that the formation of stock exchange infrastructure of functioning of the domestic gas market is promising. It is argued that today Ukraine is interested in the development of the gas exchange market, which would provide protection against sharp price differences in this market segment, formation of a fair equilibrium price for gas, as well as the formation of a competitive environment.

Key words: *gas market, energy exchange, international cooperation, trading platform, national regulation, market balance.*